

ЕМИЛ ТРАЙЧЕВ (СОФИЯ)

ЕВАНГЕЛИЕТО ОТ ТОМА

През месец декември 1945 г., малко преди откриването на ръкописите от Мъртво море, селяните от областта на Nag Hammadi (Горен Египет) извършвали обичайното подхранване на посевите като пренасяли sabakh (мека, богата на азот почва и добър естествен тор) от склоновете на Djebel el-Tarif до нивите си, използвайки дисагите на камилите.

Една сутрин Muhammad 'Ali al-Samman и неговият брат Khalifah също оседлали своите камили и тръгнали за Djebel el-Tarif. Целта им била да осигурят sabakh. Пътуването им отнело няколко часа, така че докато яздели, те разговаряли. В по-голямата си част предмет на техния разговор бил един мъж, който живеел в близкото селище. Името му било Ahmad Hawara.

През май същата година Ahmad убил бащата на Muhammad 'Ali. Това била последната жертва на продължителна кръвна вражда. Muhammad 'Ali искал да отмъсти за смъртта на баща си и разменял идеи с Khalifah за това как най-добре да постигне тази жестока цел.

Двамата братя кроели планове за убийството на Ahmad.

Разговаряйки, те стигнали до Djebel el-Tarif, величествена планина с около 150 пещери, и избрали подходящо място, за да спънат камилите си. Muhammad 'Ali започнал да копае с мотика около един каменен блок и за негова изненада се натъкнал на нещо твърдо, заровено в земята. Той бързо изровил голяма, глинена делва. Отворът ѝ бил запечатан с асфалт (битум).

Твърде развълнуван, Muhammad 'Ali се замислил за момент как да постъпи. Точно на север, от другата страна на el-Tarif, имало древно гробище. Длъжностни лица, които заемали високи постове при фараоните от Шеста династия, били интернирани там. Той разглеждал делвата пред себе си, а в ръката си държал мотиката. Според него съществувала реална възможност в делвата да е затворен djinn (зъл дух), и отварянето ѝ да го освободи. Muhammad 'Ali нямал никакво

желание да се среща лице в лице със злия дух. Но, разбира се, делвата би могла също да съдържа злато. Претеглил възможностите и алчността победила суеверието. Вдигайки мотиката, той разбил отвора.

Мънички златисти късчета се издигнали към върха от застоялия въздух и били отнесени от вятъра. Навеждайки се, Muhammad 'Ali погледнал вътре. Той не открил злато или духове, а 13 книги, обвити с кожа, пълни с разпадащи се, пожълтели страници, които се лющели и разнасяли, докато измъквал книгите, за да ги прегледа. Страниците били напукани и чупливи, изпълнени с елегантен красив шрифт. Това не направило никакво впечатление на Muhammad 'Ali, защото бил неграмотен и нямал представа за това какво представляват тези книги, но бил сигурен в едно: книгите били древни. Това означавало, че те били и ценни. Антикварите в Кайро много обичали подобни вещи и плащали добри пари за тях. Увивайки книгите в блузата си, той се върнал вкъщи и ги поставил върху сламеното легло близо до печката. Майка му била доволна: синът ѝ донесъл не само тор за посеви, но очевидно намерил и някакви подпалки за огъня.

Месец по-късно тя научила, че убиецът Ahmad бил наблизо и подтикнала синовете си да потърсят отмъщение. След тяхното тръгване майката хвърлила един кодекс в огъня, за да приготви чай.

Muhammad 'Ali и неговите шестима братя ревностно изпълнили мисията. За тяхно нещастие се оказало, че убитият бил син на местния управител. Това предизвикало разследване от страна на властите. Muhammad 'Ali научил, че ще претърсват и неговата къща за доказателства. Той решил, че е благоразумно да скрие книгите, докато му се открие възможност да отиде в Кайро и да ги продаде. Няколко книги дал на приятели да ги съхраняват, а една оставил при коптски свещеник, предполагайки, че неговата къща едва ли ще бъде претърсена. Свещеникът се съгласил да пази книгата и я оставил настрана, без да я погледне.

Случайно зетят на свещеника му дошъл на гости. Той забелязал кодекса на Muhammad 'Ali, предположил, че е ценен, и го откраднал. Занесъл го на един антиквар в Кайро,

който го купил за 250 £. Повечето, ако не и всички „приятели“ на Muhammad 'Ali сторили същото през следващата година, докато траело разследването на убийството. Книгите привлекли вниманието на Отдела за старини, който започнал да ги изземва (служителите се обърнали към властите за национализирането на това ръкописно богатство).

Въпреки това няколко от кодексите били изнесени от Египет. Един от тях бил купен от Carl Jung Foundation и бил подарен на психолога за неговия 80-и рожден ден. Фондацията направила и първия сериозен опит да преведе труда, който се оказал антология, съдържаща следните заглавия: *Молитвата на апостол Павел*, *Апокрифа* (т. е. „Тайната книга“) на *Яков*, *Евангелието на истината* и *Трактата върху възкресението*. За съжаление много страници липсвали, което създавало затруднение при превода.

В опита да се реши този въпрос проф. G. Quispel изследвал историята на кодекса. Той посетил коптския музей в Кайро, където запазените текстове били най-накрая събрани. Оказало се, че сред тях били голяма част от липсващите страници на кодекса, известен понастоящем като Jung Codex. Quispel получил разрешение да фотографира липсващите страници, както и няколко други текста. Връщайки се бързо в хотелската си стая, той започнал да разчита древните ръкописи.

Неговото любопитство бързо преминало в изненада, защото първите редове, които разчел, гласели: „Това са тайните думи, които живият Иисус каза и които близникът, Юда Тома, записа“.

След почти две хиляди години *Евангелието от Тома* било най-накрая намерено.¹

В настоящата статия ще се спрем върху някои въпроси, свързани с тази ранна апокрифна творба, така силно привличаща и провокираща вниманието както на сериозните учени, така и на всички търсачи на приключения. Целта е да се предложи трезва оценка на стойностния характер на този древен труд без излишно детайлизиране на отделни

¹ Вж. Robinson, J. M. *The Nag Hammadi Library in English*. Leiden, 1996, 22ff.

моменти (които могат да се окажат предмет на по-нататъшни изследвания). Въпросите, предмет на нашия интерес, са следните: древни свидетелства и запазени текстове, място в древната християнска литература, литературен жанр, източници и отношение спрямо каноничните Евангелия, място и време на произхода, богословски теми.

Според *Pistis Sophia* (гл. 42–43)² Исус след Своето възкресение поръчал на апостолите Филип, Матей, а също и на Тома да запишат думите Му. От това може да се заключи, че апостол Тома бил смятан за гарант или автор на евангелие. В действителност труд със заглавие „Евангелие от Тома“ е известен в преданието от III век насетне.

Когато съобщава за наасените³, св. Иполит Римски (†235 г.) споменава „Евангелието от Тома“ и привежда цитат от този труд (*Мисли на философите или опровержение на всички ереси*, V, 7, 20)⁴. Около 233 г. Ориген в първата си беседа върху Евангелието от Лука поставя Евангелието от Тома, както и Евангелието от Матей, сред еретическите евангелия⁵. Неговото свидетелство било пренесено на Запад в латински превод или парафраза от блаж. Йероним⁶, св. Амвросий Медиолански (*Тълкуване на Евангелието според Лука*,

² *Pistis Sophia* всъщност е название на група от съчинения, традиционно известни под това име, които са включени в папирусен ръкопис от втората половина на IV век. Те имат формата на евангелие с обща гностическа ориентация: твърди се, че съдържат езотерично учение, открито от възкръсналия Христос на Неговите ученици в отговор на въпросите им и изложено под формата на диалог (вж. Schmidt, C. V. MacDermot. *Pistis Sophia* (Nag Hammadi Studies, 9), Leiden, 1978, 71f.

³ Гностиците от сектата на наасените (II в.) заимстват името си от свр. $\Psi\pi\tau$ (змия, която според тях е възплъщение на мъдростта). В основата на тяхното учение лежи схващането, че човешката душа е „паднала в материалния свят“ и нейното спасение се осъществява посредством възвръщането на собствената ѝ (духовна или небесна) идентичност чрез познанието (гносиса) и новото раждане в Христос.

⁴ Ср. Menard, J. E. *L'Evangile selon Thomas* (Nag Hammadi Studies, 5), Leiden, 1975, 6.

⁵ *Homilie 1: Lukas 1, 1–3*. – In: *Fontes Christiani. Zweisprachige Neuausgabe christlicher Quellentexte aus Altertum und Mittelalter*. Herausgegeben von N. Brox, W. Geerlings, G. Greshake, R. Ilgner, R. Schieffer. Band 4/1, Origenes *Homilien zum Lukasevangelium*. I, Herder, 1991, 63.

⁶ *Ibid.*

1:2)⁷ и Беда Достопочтени (*Тълкуване на Евангелието според Лука, I*)⁸. В гръцкия ареал Евсевий Кесарийски, вероятно следвайки Ориген, включва Евангелието от Тома в групата на апокрифите с чисто еретически характер; той го поставя между Евангелието на Петър и това на Матея (*Църковна история, III, 25, 6*). Филип Сидет около 430 г., позовавайки се на Евсевий, в един фрагмент от своята *Християнска история* казва, че „повечето от древните... напълно отхвърлили“ така нареченото Евангелие от Тома (*τὸ λεγόμενον Θωμᾶ εὐαγγέλιον*), както и Евангелието на евреите и това на Петър, „казвайки, че тези писания били творения на еретици“⁹. В добавка сред „лъжливите евангелия“ той включва Евангелието на египтяните, Евангелието на 12-те и Евангелието на Василид.

Серия гръкоезични свидетелства¹⁰ причисляват „Евангелието от Тома“ към писанията, които били използвани от манихеите или дори (както понякога се твърди) съставени от тях. Св. Кирил Йерусалимски и онези църковни писатели, които го следвали, естествено не характеризират автора като апостол, а като ученик на Манес, който бил също така наричан Тома. Свидетелствата на Псевдо-Леонтий и Тимотей Цариградски свързват Евангелието от Тома с Евангелието според Филип и го споменават непосредствено след него. Тимотей, в добавка, изрично разграничава Евангелието от Тома от друг апокриф – Детство Иисусово, като поставя двете съчинения на различни места в своя списък с манихейски писания (под № 9 и № 13).

Псевдо-Геласиевият декрет (разпореждане) също така включва „*Evangelium nomine Thomae, quibus Manichaei utuntur, arosurphum* (Евангелие от Тома, което манихеите употребяват – апокриф)“ в каталога на *libri non recipiendi*¹¹. Не е ясно дали става въпрос за (еретическото) Евангелие от Тома, или

⁷ PL 15, 1527–1850.

⁸ PL 92, 307.

⁹ Voog. C. de. Codex Bezae Cantabrigiae, 142. – TU, V, 2, 1888, 169, N 4.

¹⁰ Св. Кирил Йерусалимски, Катехизически беседи, IV, 36 и VI, 31 (PG 33, 500, 593); Псевдо-Леонтий Византийски, За сектите, III, 2 (PG 86, 1, 1213); Тимотей Цариградски (PG 86, 1, 21); Деяния на III Никейски събор 787 г., VI, 5 (Mansi, XIII, 292).

¹¹ Dobschutz, F. von. Das Decretum Gelasianum. – TU, 38, 4, 1912, 11, 295.

за Детство Иисусово, приписвано на Тома. Същото се отнася и за две други места, където се споменава Евангелието от Тома: едното в СтихOMETрията на Никифор¹², а другото – в Синописа на Псевдо-Атанасий¹³.

Преди откриването на ръкописите от Nag Hammadi за текста на Евангелието от Тома не е било известно почти нищо с изключение на цитата от този труд у св. Иполит Римски. С откриването на коптските гностически текстове¹⁴ понастоящем разполагаме със сборник от 114 логии (слова, притчи), написани на сахидски диалект¹⁵, който в края на текста е определен като „Евангелие от Тома“¹⁶. Въведението потвърждава това заглавие.

Кодекс II от Nag Hammadi, който включва Евангелието от Тома, е датиран около 400 г. Съществуват обаче доказателства, че ръкописът води началото си от значително по-древен коптски първообраз.

Още през 1952 г. H.-Ch. Puech установява, че части от това евангелие били отдавна известни в гръцки вариант.¹⁷ През 1897 г. бил намерен папирусен фрагмент в Оксирих (днес Бахнаса, Египет), съдържащ слова на Иисус (POx 1). Два други фрагмента били намерени година по-късно (POx

¹² PG 10, 1060.

¹³ PG 28, 432.

¹⁴ Съчинения на коптски език (последната фаза в развитието на древно-египетския език), за които се приема, че са били от библиотеката на някаква гностическа група. Тези текстове са помогнали както за изучаването на гностицизма, така и на новозаветните апокрифи и на новозаветния текст въобще.

¹⁵ Коптски диалект, използван в южната част на страната (т. е. Горен Египет).

¹⁶ Текстът на Евангелието от Тома бил за първи път представен на обществеността в немски превод от J. Leipoldt (Ein neues Evangelium? Das koptische Thomasevangelium übersetzt und besprochen. TLZ, 83, 1958, 481-496) според фотографското издание на P. Labib на страниците от Кодекс III. Един препис на коптски, с превод на немски език, се появил през 1967 г. (Leipoldt, J. Das Evangelium nach Thomas: koptisch und deutsch. Berlin, 1967). За предизвикания интерес може да се състави впечатление от Nag Hammadi Bibliography 1948-1969 (Nag Hammadi Studies, I, Leiden, 1971) на David M. Scholer, който изброява десетки книги и около 230 студии.

¹⁷ Puech, H.-Ch. Une collection de Paroles de Jesus recemment retrouvee: L'Evangelie selon Thomas. - In: Comptes rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres, 1957, 59ff.

654, 655) и дискусиата за тяхното съдържание и свързаните с тях проблеми продължила до 1920 г.¹⁸ Всички слова в тези фрагменти са включени в Евангелието от Тома, макар да не може да се приеме, че представляват гръцки първообраз на настоящия коптски текст.

Най-ранните изследвания, особено тези на Puech, установяват три момента, които били широко приети от учените¹⁹: а) връзката с папирусите, открити в Оксирих; б) отъждествяването на Евангелието от Тома с документ със същото заглавие, който древните авторитети поставят сред манихейските писания (св. Кирил Йерусалимски, Псевдо-Леонтий и др.); в) връзка с Деянията на Тома и с „големия поток на преданието, свързано с името на апостол Тома и водещо началото си от Източна Сирия“²⁰.

Независимо от Puech G. Garitte също така приема, че между гръцките и коптските текстове има някаква връзка,²¹ но заключенията, които той прави относно техните взаимоотношения, се оказват несъстоятелни. По този въпрос трябва да се отбележи, че последователността на словата в коптския текст се отклонява от тази в гръцкия (лог. 5 от РОх 1 е разделен в коптския текст на две широко обособени части – лог. 30 и 77, а ред 31 от РОх 654 липсва напълно). Освен това запазеният гръцки текст, който води началото си от три различни копия на Евангелието, не е непосредствен образец на коптския текст, включен в Кодекс II от Nag Hammadi (и обратното).

Трябва да се отбележи, че в коптският текст за разлика от гръцките фрагменти се забелязва по-строга гностическа тенденция. Макар и много често да се приема за дадено, че Еван-

¹⁸ Вж. White, H. G. E. *The Sayings of Jesus from Oxyrhynchus*. Cambridge, 1920; Fitzmyer, J. A. *The Oxyrhynchus Logoi of Jesus and the Coptic Gospel According to Thomas*. – *ThSt*, 20, 1959, 505–560; Kraft, R. A. *Oxyrhynchus Papyrus 655 Reconsidered*. – *HTR*, 54, 1961, 252–262.

¹⁹ Вж. Vielhauer, P. *Geschichte der urchristlichen Literatur: Einleitung in das Neue Testament, die Apokryphen und die Apostolischen Vaeter*. Berlin and New York, 1975, 620–621.

²⁰ Vielhauer, P. *Apocalypses and Related Subjects*. – In: Hennecke, E. and W. Schneemelcher (eds.). *New Testament Apocrypha*. Vol 2, London, 1965, 621.

²¹ Cp. Garitte, G. *Les Logoi d'Oxyrhynque et l'Apocryphe copte dit „Evangile de Thomas“*. – *Museon*, 73, 1960, 151–172.

гелието от Тома е гностическо съчинение, този възглед се оспорва от някои учени²². Quispel например твърди, че то не е гностическо, а има енкратитски характер. Тук трябва да се прави важна разлика: въпреки че то може да бъде четено като гностическа книга²³, означава ли това, че неговият произход е гностически, че е написано от гностик, и е предназначено да бъде разбирано в гностическа светлина? Puech²⁴ и Quispel²⁵ предлагат хипотеза за две версии: ортодоксална (представена от папирусите, открити в Оксирих) и гностическа (представена от Евангелието от Тома). Но началните редове с тяхното акцентуване върху намирането на тълкуването на тези тайни думи очевидно вече са присъствали в РОх 654. В светлината на изследванията на James Robinson и Helmut Koester²⁶ Евангелието от Тома в сегашния му вид е резултат от процес на развитие, точните етапи на който едва ли могат да се определят със сигурност. Както отбелязва Vielhauer: „Между гръцката и коптската версия на Евангелието от Тома имаме известно развитие“.²⁷

Както се отбелязва, вторият трактат в Кодекс II от Nag Hammadi не е идентичен с новозаветния апокриф Детство Исусово. По-скоро съчинението може да бъде определено като „Евангелие от Тома“, което древните свидетелства включват сред манихейските текстове (св. Кирил Йерусалимски, Петър Сицилийски, *История на манихеите*, 16²⁸). Това се предполага първо поради факта, че ръкописът на Евангелието от Тома от Nag Hammadi е поставен преди Евангелието от

²² Например Grobel, W. K. How Gnostic is the Gospel of Thomas? – NTS, 8, 1962, 367–373.

²³ Вж. Menard, J. E. L'Évangile selon Thomas. NTS 5, Leiden, 1975; също така Grant, R. M., D. N. Freedman. The Secret Sayings of Jesus. London, 1960; Gaertner, B. The Theology of the Gospel of Thomas. London, 1961; Haenchen E. Die Botschaft des Thomasevangeliums. Berlin, 1961; Eiusdem. Literatur zum Thomasevangelium. – TRu, 27, 1962, 147–178, 306–338.

²⁴ Puech, H.-C., „Gnostic Gospels and Related Documents“ – In: Hennecke and Schneemelcher, Vol. 1, 305–306.

²⁵ Quispel, G. Makarius, das Thomasevangelium und das Lied von der Perle. NovTSup 15, Leiden, 1967, 11–12.

²⁶ Robinson, J. M. and H. Koester. Trajectories through Early Christianity. Philadelphia, 1971.

²⁷ Vielhauer, P. Geschichte der urchristlichen Literatur, 620.

²⁸ PG 104, 1265.

Филип (ср. списъците на Псевдо-Леонтий и Тимотей). Освен това има множество паралели между отделни логии и манихейските текстове. Положително Евангелието от Тома било известно и използвано от манихеите.

Днес е широко прието мнението, че този труд води началото си от Сирия, въпреки че запазените свидетелства идват от Египет. Също така биха могли да се посочат известни паралели с Евангелието на египтяните²⁹. Тези паралели обаче не бива да се преувеличават.

В подкрепа на сирийския произход на този текст обикновено се обръща внимание на следните моменти: 1) Името на апостол Тома е добре засвидетелствано на Изток (Сирия, Персия, Индия); 2) Още в пролога „близнакът Юда Тома“ е посочен като автор или редактор на Евангелието. Тази особена форма на името („Юда Тома“) се среща в сирийския превод на Йоан 14:22, Деянията на Тома, легендата за едеския цар Авгар у Евсевий Кесарийски (*Църковна история, I, 13, 11*) и други съчинения, които идват от Сирия³⁰; 3) В добавка към тези свидетелства можем да се позовем и на известията за апостол Тома в съчиненията на Ориген, Евсевий Кесарийски и св. Ефрем Сирин; 4) Вниманието, с което е удостоен Тома от страна на Иисус (ср. лог. 13); 5) Манихеите, произхождащи от Сирия/Персия (III в.), използвали Евангелието от Тома и др.³¹.

²⁹ Ср. Quispel, G. The Gospel of Thomas revisited. – In: B. Barc (ed.) Colloque international sur les Textes de Nag Hammadi, Louvain, 1981, 218–266.

³⁰ Ср. de Villard, U. M. Le leggende orientali sui Magi evangelici. – Studi e Testi, 163, Rome, 1952, 46, n. 1.

³¹ За допълнителни паралели от сирийската литература вж. A. Barker (Pseudo-Macarius and the Gospel of Thomas. – Vig. Chr., 18, 1964, 215–225; Eiusdem, The Gospel of Thomas and the Syriac Liber Graduum. – NTS, 12, 1965, 291–294; Eiusdem, Fasting to the World. – JBL, 84, 1965, 291–294), G. Quispel (Op. cit.) и J. E. Menard (Le milieu syriaque de l'Evangile selon Thomas et de l'Evangile selon Philippe. – RevScRel, 42, 1968; Eiusdem, L'Evangile selon Thomas, 13ff.). Quispel в частност развива мащабна теория за влиянието на юдео-християнството чрез Евангелието от Тома върху цялото развитие на ранното сирийско християнство (Quispel, G. Makarius, das Thomasevangelium und das Lied von der Perle. NOVSup 15, Leiden, 1967). H. Koester (The Gospel According to Thomas. – Nag Hammadi Studies, Vol. XX, 1989, 40) предполага, че Евангелието от Тома е съставено в Едеса (днес Урфа, Турция), в Осроинското царство в Северна Месопотамия –

Quispel³² обръща внимание на паралелите между Евангелието от Тома и различни средновековни евангелски хармонии, които могат да водят началото си главно от Диатесарона на Тациан³³. Ако Евангелието от Тома се датира около 140 г., то трябва да е било един от Тациановите източници или да зависи от същата традиция, макар че някои учени са склонни да приемат зависимостта на Евангелието от Тома от Тациан. Според Menard и Quispel³⁴ двата текста са възникнали в една и съща сирийска среда и водят началото си от идентичен сирийски първообраз. До каква степен може да се приеме като основа³⁵ обща юдео-християнска традиция е въпрос, който се нуждае от изследване.

Предположения са правени относно близостта на този текст с наасенската употреба на Писанията³⁶. Според св. Иполит Римски тези гностици съчетавали текстове от каноничните евангелия, както се вижда от примера с Притчата за сеяча (*Мисли...*, V, 8, 29; ср. лог. 9). В известно отношение подобен е случаят и с Евангелието от Тома (ср. лог. 19, 39 и 45). Много спорно е обаче, дали аналогията може да бъде действително потвърдена.

Жанрът на Евангелието от Тома може да бъде конкретно определен: това е сборник от слова (притчи). По то-

важен център на ранното християнство. От друга страна, В. Ehlers оспорва цялата теория за едески произход (*Kann das Thomasevangelium aus Edessa stammen? Ein Beitrag zur Fruehgeschichte des Christentums in Edessa.* – NT, 12, 1970, 284-317).

³² Quispel, G. *L'evangile selon Thomas et le Diatessaron.* – Vig. Chr., 13, 1959, 87-117; Eiusdem. *Tatian and the Gospel of Thomas: Studies in the History of the Western Diatessaron.* Leiden, 1975.

³³ Първата евангелска хармония била съставена около 170 г. от сирийския църковен писател Тациан. Известна с под името Диатесарон (*διατεσσαρον* = чрез, посредством четири) на Тациан. В своята хармония Тациан дава един общ евангелски текст, съставен въз основа на текста на четирите Евангелия.

³⁴ Menard, J. E. *L'Evangile selon Thomas*, 18ff; Quispel, *The Gospel of Thomas revisited*, 252; Baker, A. *The Gospel of Thomas and the Diatessaron.* JTS, 16, 1965, 449-454.

³⁵ Quispel, *The Gospel of Thomas revisited*, 252.

³⁶ Menard, *L'Evangile selon Thomas*; Grant, R. M., D. N. Freedman. *The Secret Sayings of Jesus.* 1960, 92ff.

зи начин книгата свидетелства за съществуването на подобни сборници (като един литературен жанр) – въведение и корпус. Ясно е, че този сборник от слова на Исус Христос е предназначен да бъде послание за спасение и този текстов жанр може да бъде характеризиран като „евангелие от слова“.³⁷ Тук не бива да игнорираме разликата спрямо гностическите апокалипсиси (напр. „диалозите“), защото Евангелието от Тома няма характера на тайно предписание, нито е предназначено да замести Христовата традиция. Този труд „е отделен от историята на Исус и представлява ‘евангелието’ във форма, притежаваща всичко необходимо, в смисъл, че предава ‘скритите думи’ на ‘живия, вечносъществуващ Исус’³⁸. Няма никакви препратки за дейността на Исус Христос или за Неговата смърт и възкресение. Отделните слова, събрани тук, са „Евангелието“. Едва ли е възможно да се определи някакъв принцип на подреждане в този сборник. „Единствено връзките между фразите обединяват отделните слова в сравнително малки групи“.³⁹

Редакторът може би е открил някои малки групи от вече обединени слова и ги е включил в своя сборник. Това обаче не може да се докаже със сигурност. Свързан с този въпрос е проблемът за източниците на Тома, който и до днес все още се разисква.⁴⁰ Без съмнение трудът съдържа материал с най-разнообразен произход. Приблизително половината от словата имат паралели в синоптическите евангелия. Другите логии са една част напълно неизвестни изказвания на Исус Христос и друга – „аграфа“ (незаписани), които вече са известни. Тези логии могат също така да бъдат разграничени според това дали имат синоптически характер по форма и съдържание, или са „гностически“ изречения. Тази комплексна ситуация затруднява отговора на въпроса, как Тома и каноничните евангелия са свързани помежду си. В

³⁷ Cp. Koester, H. *Apocryphal and Canonical Gospels*. – HTR, 73, 1980, 105–130; Eiusdem, *Formgeschichte/Formenkritik II.* – In: TRE, XI, 1983, 286–299.

³⁸ Vielhauer, *Op. cit.*, 623.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Cp. Uro, R. (ed.) *Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas*. Edinburgh, 1998.

изследванията са правени опити да се докаже както зависимостта, така и независимостта на словата.⁴¹

Тъй като този проблем едва ли може да се дискутира в детайли, ще предложим кратък обзор на хода на разискванията.

Около половината от словата в Евангелието от Тома имат паралели в синоптическите евангелия⁴², но те се явяват много често в свършено различен порядък и почти винаги с известна промяна, така че този факт не може лесно да се обясни с гностическа редакция. В по-ранните изследвания общо взето се отдава предпочитание на хипотезата, че Евангелието от Тома води началото си от предание независимо от нашите канонични Евангелия.⁴³ По-късно общата тенденция била да се приема зависимостта. Това обаче повдига някои въпроси: авторът трябва да е бил запознат и с трите синоптически евангелия; промените винаги имат гностически характер; понякога Евангелието от Тома се оказва по-ранно. Wolfgang Schrage⁴⁴ се старае да докаже зависимостта от коптския Нови Завет, но тук отново се изправяме пред трудности⁴⁵. Решението може би лежи в известна промяна на хипотезата за независимостта – най-общо бихме могли да говорим за: 1) елемент на действително ранно предание; 2) паралелен елемент (може би независим от нашите канонични евангелия), но очевидно от по-късен етап в развитието на преданието; и 3) елемент, произхождащ от синоптиците⁴⁶, в допълнение, разбира се, към несиноптическия материал. Н. Koester допуска голям брой ранни сборници, съдържащи слова, отчасти включени в съста-

⁴¹ Cp. Vielhauer, Op. cit., 624ff; Koester, H. – In: *Aufstieg und Niedergang der Roemischen Welt*, 25/2, 1492ff.

⁴² За връзката с Йоановото евангелие вж. Brown, R. E. *The Gospel of Thomas and St John's Gospel*. – NTS, 9, 1963, 155–177.

⁴³ Haunp. Quispel, G. *The Gospel of Thomas and the New Testament*. – Vig. Chr., 11, 1957, 189–207.

⁴⁴ Schrage, W. *Das Verhaeltnis des Thomas-Evangeliums zur synoptischen Tradition und zu den koptischen Evangelienuebersetzungen*. BZNW, 29, Berlin, 1964.

⁴⁵ Вж. Wilson, R. M. *Review of Schrage, Das Thomasevangelium*. – Vig. Chr., 20, 1966, 118–123.

⁴⁶ Вж. Wilson, R. M. *Studies in the Gospel of Thomas*. London, 1960, 147–148.

ва на Q, отчасти директно достъпни за евангелистите Лука и Марк. Тези ранни сборници били съставени за специални богословски цели и са близко свързани с различни форми на апокрифната евангелска литература.⁴⁷

В обобщителен вариант може да се каже, че Евангелието от Тома трябва да се разглежда като сборник от слова, които водят началото си от един или няколко по-ранни етапа и който не е непосредствено зависим от каноничните евангелия или Q. Този сборник трябва да се разглежда като явление, паралелно на Q и вероятно имащо отношение към ранната история на съставянето на евангелията.

Вече се каза за основанията в подкрепа на сирийския произход на Евангелието от Тома. Не е възможно да се определи с точност мястото, където е било написано това евангелие. По същия начин не е възможно да се посочи и времето на съставянето му. Можем само да кажем, че сериозни основания има възгледът, че Евангелието от Тома произхожда от Източна Сирия и е написано около началото на II век. Разбира се, естествено е да се предположи, че част от събраните слова може да води началото си дори от I век.

Що се отнася до езика, всеобщо е мнението, че Евангелието от Тома било съставено на гръцки, въпреки че това не изключва възможността за лежащи в основата семитски (арамейски⁴⁸) източници⁴⁹. Връзките със сирийската литература карат някои изследователи да допуснат сирийски оригинал, но това е в областта на предположенията. Мнението на Garitte⁵⁰, че логиите от папирусите, открити в Оксирих, били преведени от коптски, намира много малко поддръжници⁵¹.

„От литературна гледна точка в Евангелието от Тома има няколко пласта материал. Това пречатства каквато и да било

⁴⁷ Koester, H. „One Jesus and Four Primitive Gospels“ - In: Trajectories through Early Christianity, 166.

⁴⁸ Robinson, Op. cit., 124.

⁴⁹ Вж. Guilaumont, A. „Semitismes dans les logia de Jesus“ - Journal asiatique, 246, 1958, 113-123.

⁵⁰ Garitte, G. „Les 'Logoi' d'Oxyrhynque sont traduits du copte“ - Museon, 73, 1960, 335-349.

⁵¹ Вж. Guilaumont, A. „Les logia d'Oxyrhynque sont-ils traduits du copte?“ - Museon, 73, 1960, 325-333.

богословска характеристика и поставя трудни методологични проблеми пред всяко подобно начинание⁵². Следователно тук можем само да посочим някои по-важни аспекти.

Иисус Христос е обрисован като жив, т. е. възкръснал, Син на живия Бог, Който се е освободил от всякаква земна форма. Иисус е Откриващият, Който предава на учениците тайната на Своя – и техния – произход. Той е Онзи, Който обяснява тази тайна на учениците. Неговият небесен образ е познаваем само за избраните. Иисус Христос и Отец са едно, едно с царството на светлината, от Него произхожда всичко и Той е във всичко. В Евангелието от Тома липсват апокалиптични описания, както например свидетелствата за Сина човешки. Иисус също така не е очакваният от проците Месия (лог. 52).

Оценката за света е негативна (лог. 55, 56 и 80). Човешкото тяло е труп. Противопоставянето в света (тялото и смъртта, от една страна, и царството на Отец, познанието и живота – от друга) определя езика на Тома (ср. също така лог. 3, 35 и 103). Човекът, макар и „пиян“, т. е. без познание, има все още божествен произход (лог. 3, 85 и 87); той е сътворен по Божи образ (лог. 50; ср. също така лог. 83 и 84). Онези, които „имат уши да слушат“ (лог. 24), които разбират посланието на Иисус и познават Неговия истински образ, те също така научават, че сами принадлежат на света на светлината.

„Царството“ („царството на Отец“ или „небесното царство“) е централна идея в Евангелието от Тома (ср. лог. 3, 20, 22, 27, 46, 49, 54, 76, 82, 96, 98, 107, 109, 113, 114). Тук особено ясно изпъква разликата спрямо Христовата проповед за царството в синоптичните евангелия: есхатологическата перспектива почти напълно липсва. Разбира се, има препратки за „влизане“ или „намиране“, които са ориентирани към бъдещето. Но тези изказвания са тясно свързани с твърдението, че ученикът произхожда от царството (лог. 49). Изглежда, че е важен само настоящият характер на царството (лог. 113). „Често се оказва, че връщането в ‘царството’ не само предполага гностическата идея за предсъщест-

⁵² Vielhauer, Op. cit., 633.

вуващата душа, но и че 'царството' е равностойна идея с божествената същност на учениците (= гностиците)⁵³.

С това е свързана една допълнителна особеност на Евангелието от Тома: тук не се срещат никакви податки за образуване на община и еклезиологичните идеи напълно липсват. Достъп до „царството“ е обещан на онези, до които достига призивът на Иисус. Това са „децата“, „самотните“, „уединените“, които придобиват „царството“ и „остават“ в него (ср. лог. 4, 16, 22, 50, 51 и др.).

* * *

В заключение на настоящата работа ще приведем думите на Vielhauer, който прави сполучлива характеристика на Евангелието от Тома:

От гледище на историята на богословието много линии вървят заедно в Евангелието от Тома и от него към други писания, макар че това не може да бъде отнесено към някоя определена група. Корените достигат далеч назад, до проповедта за Иисус, до юдео-християнските гностически кръгове (може би в Транс-Йордания). Това е свързано със силното гностическо почитание на Тома в източна Сирия, където вероятно имат място и аскетическите (енкратитски) тенденции в Евангелието от Тома. Има също така някои връзки с валентиновите идеи (напр. за 'брачната стая', лог. 75). Но в текстовете от Nag Hammadi Евангелието от Тома стои като че ли изолирано. Засега ние все още не познаваме негов 'истински родственик'⁵⁴.

---

⁵³ Ibid., 634.

⁵⁴ Ibid., 635.